

<https://doi.org/10.15388/VUIFSMD.2024.5>

LIETUVOS VAIZDINIAI POPULIARIOJOJE LITERATŪROJE XX A. DEŠIMTAJAME DEŠIMTMETYJE

Deimantė Vaičiūtė

SANTRAUKA. Straipsnyje siūloma kultūros istorijos perspektyva, kai populiarioji literatūra interpretuojama kaip istorinis šaltinis. Pasirinkta tirti keturių rašytojų, aktyviai rašiusių 1990–2000 metų laikotarpiu, kūrybą. Šių autorių rašymo žanrai, estetika ir tematika skiriasi, kas suteikia galimybę pamatyti aprašomo laikotarpio probleminę įvairovę, pažinti aptariamo laikotarpio aktualijas ir visuomenės iššūkius: I. Buivydaitė susitelkia į meilės, šeimos išgyvenimus, E. Malūkas rašo apie nelegalų gyvenimą ir sektas, E. Kalėda dėmesį nukreipia į nusikalstamas grupes, o J. Ivanauskaitė – į moters vaizdinį ir dvasingumo keliones. Straipsnyje analizuojamos kūriniuose plėtojamos temos, aprašomi siužetai lyginami su vaizduojamo laikotarpio realybe ir vertinama, kiek kūriniai reflektuoja aplinką, o kiek kuria alternatyvią tikrovę.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: populiarioji literatūra, transformacijos, nepriklausomybė, vaizdiniai, stereotipai, feminizmas.

The images of Lithuania in the popular literature of 1990s

SUMMARY. The article proposes a cultural history perspective, where popular literature is interpreted as a historical source. The genres, aesthetics and themes of these authors' writing differ, which gives an opportunity to see the problematic diversity of the period, what was topical and what challenges society faced during the period in question: I. Buivydaitė focuses on love/family experiences, E. Malūkas writes about illicit life and sects, E. Kalėda focuses on criminal groups, and J. Ivanauskaitė focuses on the image of women and the journey of spirituality. The descriptive themes are analysed in the article, comparing to what extent the plot reflects the environment and to what extent it is a complete fiction.

KEYWORDS: popular literature, transformations, independence, images, stereotypes, feminism.

Įvadas

Diskusijų apie populiariosios literatūros vertę vyksta nuo pat praėjusio šimtmečio dešimtojo dešimtmečio pradžios – iš esmės visą nepriklausomybės laikotarpį. Šiame straipsnyje siūloma kultūros istorijos perspektyva: autoriai ir jų kūriniai nagrinėjami kaip šaltinis suprasti visuomenės gyvenimą, mąstymą ir vertybes praėjusio amžiaus paskutiniąjame dešimtmetyje. Šiuo straipsniu siekiama savitai reabilituoti populiariąją literatūrą.

lą, bandant parodyti, kad tokio žanro knygos gali būti istorinis šaltinis, leidžiantis iš tam tikros perspektyvos pamatyti to meto visuomenę. Tiesa, būtina pabrėžti, kad tie vaizdiniai galėjo, turbūt dažniau ir buvo kuriami sudramatinti, perdėti ar net kaip alternatyvi trokštama tikrovė.

Šio straipsnio **objektas** – XX a. dešimtojo dešimtmečio Lietuvos vaizdiniai to meto populiariojoje literatūroje. Dėl plačios interpretacijos ir nuolat kintamų ribų terminas „populiarioji literatūra“ yra problemiškas. Galima taikyti kelis kriterijus: tiražų dydį, autorių žinomumą, perkamumo veiksnį. Tačiau šiais kiekybiniais rodikliais gali pasižymėti ir aukštą meninę vertę turintys kūriniai, todėl jais darbe nebus apibrėžiama populiarioji literatūra. Čia vadovausimės kokybiniais kriterijais. Juos apibrėšime remdamiesi literatūros kritikės Jūratės Sprindytės diskusijoje „Populiariosios literatūros suvešėjimas“ išsakyta mintimi, kad populiariosios literatūros skiriamieji bruožai – klišės, nuspėjamas siužetas, gėrio ir blogio kova, kuri visada baigiasi gėrio naudai, ryškūs meilės motyvai, laiminga pabaiga¹. Prie jos išvardytų kriterijų būtų galima pridėti ir aiškią sakinių struktūrą, o siužete – geresnio gyvenimo siekio motyvą. Tokią literatūrą yra komfortiška skaityti, iškeliamos temos atpažįstamos, stilius nesudėtingas – aiškiai siekiama patraukti kuo didesnę skaitytojų auditoriją. Tyrimui pasirinkti kūriniai, kuriuos parašė ir išleido keturi minėtu dešimtmečiu kūrė autoriai: Irena Buivydaitė-Kupčinskienė (g. 1954), Jurga Ivanauskaitė (1961–2007), Edmundas Zenonas Malūkas (g. 1945), Edvinas Kalėda (Giedrius Rekašius) (g. 1956).

Tikslas. Išanalizuoti keturių populiariosios literatūros autorių (E. Malūko, E. Kalėdos, I. Buivydaitės, J. Ivanauskaitės) kūrinuose kuriamus XX a. dešimtojo dešimtmečio Lietuvos vaizdinius to meto sociokultūriniame kontekste.

Darbo uždaviniai

1. Išskirti ir aprašyti kiekvieno autoriaus ir autorės kūrinuose aptinkamus to laikotarpio Lietuvos vaizdinius.
2. Palyginti skirtingų autorių kūrinuose kuriamus vaizdinius, nustatyti jų panašumus, skirtumus ir dinamiką.
3. Išanalizuoti, kokius istoriškai vykusius to meto politinius, socialinius ir kultūrinius procesus autoriai ir autorės reflektuoja ar reaguoja į to meto visuomenės nuotaikas, jei taip, kokias ir kaip.
4. Išanalizuoti, ar ir, jei taip, kokį vertybinį požiūrį į to meto Lietuvą ir jos procesus išsako autoriai ir autorės, koks jų santykis su kuriamaisiais vaizdiniais, kokias atskleidžia jų vertybines nuostatas.

Darbo metodas. Tyrimui atlikti naudotas kritinės diskurso analizės metodas.

Darbo šaltiniai. Pagrindinis šaltinis yra aptariamų rašytojų leistos knygos 1990–1999 m. laikotarpiu. Šie šaltiniai buvo pasirinkti būtent dėl temos specifiškumo:

1 „Populiariosios literatūros suvešėjimas“, in: *Metai*, 2008, nr. 10 [prieiga internetu], in: <https://www.zurnalasmetai.lt/?p=7787> [2023-10-15].

1. Irenos Buivydaitytės-Kupčinskienės buvo pasirinkti keturi romanai: „Šimtas baltų „Mersedesų“ (1995) (toliau – ŠBM); „Laimingojo namo melodramos“ (1997) (toliau – LNM); „Laiko tiek nedaug...“ (1998) (toliau – LTN), „Ironiški stebuklai“ (1999) (toliau – IS);
2. Iš Jurgos Ivanauskaitės aptariamo laikotarpio kūrybos analizuojami kūriniai, kuriuose aprašomas nepriklausomybės laikotarpis – „Ragana ir lietus“ (1993) ir „Agnijos magija“ (1995);
3. Edmundo Zenono Malūko „Moters kerštas“ (1994); „Šiukšlynų žmonės“ (1995), „Juodieji želmenys“ (1993), „Migla II dalis“ (1999);
4. Edvinas Kalėda aptariamam laikotarpiui išleido du kūrinius: „Nemylimi“ (1997) ir „Svetimi“ (1999).

Istoriografija. Grožinę literatūrą kaip šaltinį naudojo ir nuodugnius tyrimus atliko Vera Dunham². Nors ji tyrė sovietinę literatūrą, tačiau jos knyga tapo atspirties, kuri suteikė istorinės perspektyvos prizmę, tašku. Išsamiems XX a. pabaigos rašytojų tyrimams skirta Loretos Jakonytės knyga³, kurioje ji aiškina kintamą kūrėjo padėtį nepriklausomybę atgavusioje Lietuvoje.

XX a. dešimtojo dešimtmečio moksliniai tyrimai tik dabar pradeda sulaukti istorikų dėmesio, todėl dar nėra susiformavusios plačios istoriografijos. Daugiausiai istorikų dėmesio sulaukia ekonomikos ir politikos temos. Čia galime išskirti Zenono Norkaus nuodugnų tyrimą⁴. Temiškai platesnė, tai yra daugiau temų plėtojanti, tačiau tik bendras ekonomines ir politines tendencijas nusakanti yra Lidijos Šabajevaitės monografija „Lietuvos socialinė transformacija 1990–1997 metais“⁵. Šeimą, meilę ir intymumo XX a. antros pusės pokyčius visuomenėje tyrė Aušra Maslauskaitė⁶. Vlada Stankūnienė⁷ analizavo vykstančius demografinius pokyčius Lietuvai atgavus nepriklausomybę. Moters vaizdinius viešojoje erdvėje, tiksliau jos erotizavimą ir grožio kultą, tyrė Kotryna Bėčiūtė straipsnyje „Laisvė vaikšto nuoga“⁸. Aprašytus visuomenės gyvenimo bendrus bruožus galima matyti MO muziejaus parodai skirtame kataloge⁹, visuomenės psichologinius aspektus tyrė Danutė Gailienė knygoje „Ką jie mums padarė“¹⁰.

2 V. Dunham, 1990.

3 L. Jakonytė, 2005.

4 Z. Norkus, 2014.

5 L. Šabajevaitė, 1999.

6 A. Maslauskaitė, 2004.

7 V. Stankūnienė, 2003.

8 K. Bėčiūtė, 2021.

9 *Rūšių atsiradimas. 90-ųjų DNR: parodos katalogas*, 2019.

10 D. Gailienė, 2008.

Lyčių stereotipų dominuojama Lietuva

Lietuvai atgavus nepriklausomybę pradėtos permąstyti iki tol egzistavusios normos ir vertybės. Dar sovietiniais metais prasidėjęs modernios šeimos modelio kūrimasis ir plitimas truko ir po nepriklausomybės atgavimo, daugėjo kohabitacijos sąjungų. Šis kismas vertė kvestionuoti susiformavusius lyčių vaidmenis. Analizuojamų autorių romanuose matomas ryškus moterų ir vyrų savęs suvokimo ir visuomenės projekcijos į lytis temų aktualumas. Pavyzdžiui, I. Buivydaitytės veikėjos atlieka įvairius vaidmenis – motinų, žmonių, meilužių, dukrų. Tokia aibė skirtingų veikėjų kuria daugiaprasmio siužeto iliuzija, tačiau jas visas suvienodina negebėjimas išsivaduoti iš stereotipinio vaizdinio. Pabrėžiamas moters prigimtinis švelnumas, jautrumas, meilės troškimas, o vyro, atitinkamai stipraus, dominuojančio, leitmotyvas lydi visuose romanuose. Panašų naratyvą vyrų ir moterų atžvilgiu matome ir E. Malūko kūryboje. Jurgos Ivanauskaitės kuriamos veikėjos išsilaisvina iš šeimos būtinybės, nors verta pabrėžti, kad vienos iš jų priklausomybė ir vyrų vaikymasis vis dar lieka moters tapatybės dalimi. Tuo tarpu antroji veikėja kontrastuoja – užuot rinkusi santykius su kitais, pasirenka santykių kūrimą su savimi.

Autorių (E. Malūko ir I. Buivydaitytės) pasirinkimas vaizduoti moteris kaip svaiojančias apie šeimą ir siekiančias ją turėti, o vyrus – kaip stiprius kovotojus gali būti suprantamas kaip noras priešintis prasidėjusioms permainoms. Kūriniuose autoriai gali kurti ir akcentuoti tokias vertybes, kurios jiems yra artimos, pavyzdžiui, šeima, santuoka ir vaikai. Kai realiame pasaulyje vertybės, socialiniai vaidmenys ir normos keičiasi, savo kūryba autoriai įteigia tai, kas jiems svarbu. Tai galima pavadinti savita protesto forma prieš grūniantį vertybinį pamatą.

Moters stereotipą papildoma perdėtas rūpestis išvaizda. Irenos Buivydaitytės, Edmundo Malūko ir Edvino Kalėdos romanuose kuriamoje Lietuvoje išorinis grožis yra vienas iš svarbiausių dalykų. Moteris visomis išgalėmis stengiasi būti patraukli. Toks didelis dėmesys išvaizdai gali būti nulemtas visuomenės kuriamo grožio kulto. Pagrindiniai kriterijai, kuriais buvo projektuojama tobula moteris, – jauna, seksuali, geidžiama. Tiesa, padidėjęs dėmesys išoriniam grožiui pastebimas dar sovietiniais metais – 1988 m. surengtu pirmuoju grožio konkursu Lietuvoje, o vėliau nepriklausomybės metais jų daugėjo, persikeliant iš nacionalinės gražuolės rinkimo į miestų¹¹. Moteris vaizduojama kaip estetiškas, seksualus objektas, skirtas vyrų akiai patenkinti. Perdėtas seksualumo vaizdavimas, dažnai turintis erotinių elementų, XX a. dešimtajame dešimtmetyje tampa vis dažnesniu kontroversiškai vertinamu reiškiniu visuomenėje. Tai rodo tuo metu atsirandantys žurnalai, laidos, reklamos ir grožinės literatūros kūriniai. Susiformavęs vaizdinys nesikeičia ištisus dešimtmečius, nes dar 2004 m. Margarita Jankauskaitė pažymi: „vizualinę erdvę užtvindę vaizdiniai moteryje mus įpratino matyti „natūralų sekso objektą, o vyro asmenyje – teisėtą šios prekės vartotoją“¹².

11 K. Bėčiūtė, 2021, p. 13–14.

12 M. Jankauskaitė, 2004, p. 7.

Moteriškas, bet antifeministinis

I. Buivydaitės pasaulis

Pirmaisiais nepriklausomybės metais buvo galima pastebėti dalies visuomenės tendenciją tarsi grįžti prie tarpukario tradicijos – moterų atsidavimo šeimai, rūpesčio namų židiniu¹³. Toks žingsnis gali būti suprantamas kaip žingsnis atgal: dar ne taip seniai – XX a. septintajame dešimtmetyje per pasaulį nuvilnijo feministiniai judėjimai, kurie būtent ir kovojo prieš moterų kaip namų šeimininkių socialinį vaidmenį. Situacija Lietuvoje pradėjo kisti praėjus keleriems metams po nepriklausomybės atgavimo, kai šalyje vis plačiau sklido feministinės idėjos: moteriai nebeužtenka atlikti žmonos ir šeimininkės vaidmenį, ji nori užimti tokią pat padėtį kaip ir vyras. Analizuojamuose I. Buivydaitės romanuose vaizduojami tarpusavio santykiai tarsi prieštarauja tikrovėje vykstančioms permainoms. Kiekviename romane pasikartojantis klišinys vyro ir moters portretas sukuria vaizdą, kad XX a. dešimtajame dešimtmetyje Lietuvos visuomenėje vyravo patriarchalinis šeimos suvokimas, pagal kurį moterys turėjo puoselėti ir kurstyti „namų židinį“, įteigiant, kad toks gyvenimo būdas buvo kiekvienos moters siekiamybė.

Vietomis I. Buivydaitės romanuose kuriama išorinės emancipacijos iliuzija. Kuriamas vaizdinys tarsi turėtų liudyti feministinių idėjų pritaikymą, tačiau pačių veikėjų veiksmai ir žodžiai prieštarauja šiai prielaidai. Romane kuriamas moters portretas iš dalies galėjo vaizduoti tą visuomenės dalį, taip pat ir pačios autorės nuomonę¹⁴, kuriai nepriklausomybė nuo vyro, išsivadavimas iš patriarchalinių rėmų nebuvo siekiamybė. Kita vertus, autorės pasirinkimas neigti feministines idėjas galėjo būti savitas atsakas į kintamą pasaulį, nes sociologinės apklausos rodo besikeičiančią moterų tapatybę: Alfonso Algimanto Mitriko teigimu, „palyginus 1990 ir 1999 m. pasiskirstymų pokyčius [...], galima teigti, kad aptartos dvi vertinimų nuomonių grupės¹⁵ per pastarąjį dešimtmetį išliko, tačiau sustiprėjo moters savarankiškumo, jos išsivadavimo iš namų šeimininkės įvaizdžio vertinimas“¹⁶. I. Buivydaitės kuriamas pasakojimas ir autorę, ir skaitytoją grąžina prie to, kas pažinta ir kas esą „buvo prieš tai“.

13 K. Gruodis, 1995, p. 9.

14 Irena Buivydaitė duodama intveriu portalui *alytusplius.lt*, atsakydama į klausimą apie savo knygų herojes, sako: „Mano veikėjos yra tokios, kaip aš. Jos ne feministės – jos moteriškos: nori šeimos, vaikų, gražių namų.“

15 Anksčiau tekste autorius išskyrė dvi vertinamų nuomonių grupes: I. prioritetą tradiciniam moters vaidmeniui (dirbanti moteris nepateisinama, nes negali palaikyti gerų santykių su vaiku ir apklausiamoji grupė pateisina namų šeimininkes); II. dirbančios moters savarankiškumą ir lygybę su vyru propagavimas.

16 A. A. Mitrikas, 2000, p. 69.

Besilaisvinanti iš stereotipų Jurgos Ivanauskaitės moteris

Analizuojamas Jurgos Ivanauskaitės romanas „Ragana ir lietus“ sulaukė kontroversiško įvertinimo: išleidus knygą, Vilniaus miesto savivaldybė uždraudė ją pardavinėti, argumentuodama romano erotiniu pobūdžiu. Šis savivaldybės sprendimas rodo ir vis dar neįvykusį sistemos lūžį po sovietmečio, kai knygų cenzūra bandoma įdiegti, apie ką kalbėti įprasta, o kas turi likti neišsakyta. Kita vertus, autorės pasirinkimas rašant laužyti visus esamus tabu¹⁷ ir visuomenės reakcija rodo pastarosios nepasiryžimą naujiems požiūriams. I. Buivydaitės ir E. Malūko aktyviai propaguotos šeimos idėjos J. Ivanauskaitės moterys nesivaiko, tačiau aprašomas portretas tarsi toliau pildo patriarchalinį moters suvokimą: vyras ir meilė – jos gyvenimo epicentras. Autorė pabrėžia moterų prigimtinį pavydą, jaučiamą konkurenciją, pavyzdžiui, knygos veikėja Vika taip nusako savo psichologė: „[...] toji, už stalo sėdinti kūninga, rožine suknele apsitempus būtybė – belytis monstras“¹⁸. Šios savybės, apibūdinančios veikėjos išvaizdos ir stereotipinio moters kūno idealo neatitikimą, akcentuoja skirtumą tarp „belytės“ psichologės ir pabrėžtai išreikšto moteriškumo Vikos, kas tradiciniais lyčių vaidmenimis paremtoje visuomenėje tarsi nurodo pastarosios pranašumą. S. Daugirdaitė taip pat pažymi, kad „rašytoja į moteris žiūri... vyro, gero tradiconalisto, akimis“¹⁹. Kita vertus, knygos pabaigoje Vika, sukeldama autokatastrofą, nusprendžia ir nužudyti savo mylimąjį, ir pražudyti save. Šis veiksmas suponuoja Vikos, kaip aukos, poziciją: „Vika pasirodo kaip patriarchato auka, kuri galų gale nusprendžia nesitaikstyti su pasyvios, amžinai beviltiškai geidžiančios, vyro meilės maldaujančios moters vaidmeniu.“²⁰ Kitame J. Ivanauskaitės romane „Agnijos magija“ kuriamas veikėjos portretas reflektuoja feminizmo idėjų sklaidą. Moteris pradedama matyti kaip asmenybė, kuri laisvai gali rinktis, ką nori daryti savo gyvenime.

Sudėtingas moterų savęs supratimas, kurį reflektuoja J. Ivanauskaitė, atskleidžia autorės perspektyvą į vykusius procesus pirmuoju nepriklausomybės dešimtmečiu. Moteris bando išsilaisvinti iš vyrų dominavimo, tačiau tuo pačiu negeba to padaryti. Plėtojamas feministinis diskursas ambivalentinis: veikėjos vaizduojamos pasiduodančios aistrai, išsilaisvinusios iš „moterims prideramo kuklumo“, tačiau vis dar pasiduodančios vyrų įtakai. Tiesa, būtina paminėti, kad pati J. Ivanauskaitė savęs nelaikė feministe²¹.

Egoistiškai vyriškas E. Kalėdos ir E. Malūko pasaulis

Edmundas Malūkas linkęs moterį matyti kaip šeimos ir vaikų trokštančią būtybę. Tiesa, jo kuriami veikėjai dažniausiai neatspindi tradicinės šeimos sampratos, veikiau

17 J. Lukšytė, 2006, p. 267.

18 J. Ivanauskaitė, *Ragana ir lietus*, 1993, p. 49.

19 S. Daugirdaitė, 1993.

20 V. Cibarauskė, 2022.

21 E. Baliutytė, 2004.

priešingai – vaizduojami asmenys vieniši, dažnai laužantys įprastus moralinius įsitikinimus. Tačiau pasakotojas, veikiantis kaip gyvenimo mokytojas, nuolatos primena ir pabrėžia moters misiją – kurti ir puoselėti šeimą: „Moters gyvenimas – jos šeima. [...] Kaip geras vynas subręsta ažuolo statinėse, taip moteris visu grožiu atsiskleidžia tik santuokoje.“²² Moters vaizdinys panašus į Irenos Buivydaitytės romanų veikėjas, kurioms pagrindinė gyvenimo vertybė – šeimos santykiai.

E. Kalėdos kuriamas moters vaizdinys skiriasi nuo kuriamų I. Buivydaitytės ir E. Malūko, atsiranda moterų įvairovė. Tačiau autoriaus kuriamiems veikėjams moterys nėra lygiavertės partnerės, dažnai jos įvardijamos: „bobomis“, „kekšėmis“ ir „žiurkėmis“, šie epitetai menkina piešiamus moterų portretus ir taip jos tampa nereikšminga detale vyriško pasakojimo kontekste.

E. Malūko kuriami vyrai dažniau į moteris žiūri kaip į priemonę patenkinti savo poreikius ir prioritetu tampa ne šeimos kūrimas, o asmeninė gerovė. Vyras yra linkęs siekti tikslų, būti visuomenėje ryškus, žinomas ir gerbiamas: „[...] nuo Adomo ir Ievos taip sutvarkytas pasaulis, kad vyrai turi uždirbti duoną, o moterys gimdyti vaikus. Moteriai mokslas universitete viso labo tik priedas, svarbus, prie gundančio kūno ir gražutės galvos“²³. Vyras turi visada pranokti moterį, o ypač protu. Moters intelektualinis pranašumas žeidžia vyro ego, todėl būtų geriau, jeigu ji jam neprilygtų: „Mantą tiesiog išmušdavo iš vėžių Birutės gilios žinios. [...] Suvokė, kad tai didžiulis moters plusas, bet nuolatinis jos dominavimas erzino ir pykdė.“²⁴ E. Kalėdos romanuose vyro vaizdinys mažai kuo skiriasi nuo E. Malūko kuriamo stereotipinio vyro portreto – agresyvus, egoistiškas, nelinkęs rodyti savo jausmų: „Viktorą nuvėrė graudulys. Taip, tas pats vyras nevisiškai pritinkantis jausmas, neabejotinas silpnumo pojūtis.“²⁵ Literatūroje pateikiami vyro vaizdiniai prisidėjo prie vyro vaidmens visuomenėje sampratos kūrimo ir tarsi sufleravo, kaip patys vyrai turi suvokti savo tapatybę. Šie vaizdiniai galėjo būti atsakas į visuomenės pokyčius – moters emancipacijos idėjų sklaidą. Kadangi baiminamasi ankstesnio vertybinio pamato griūties, literatūroje kuriama saugi erdvė, kurioje vis dar dominuoja vyrai.

Agresyvumas ir vyriškumas E. Malūko ir I. Buivydaitytės romanuose eina lygiaagrečiai. Keturiuose iš trijų analizuojamų I. Buivydaitytės romanų moterų pasilikimas su smurtaujančiu vyru nėra smerkiamas, formuojama nuostata, kad dėl natūralios vyro prigimties jis gali nesusivaldyti ir pratrūkti. Taip dažnai romane aprašoma prievarta sukuria įspūdį, kad vyrų pasitenkinimas, ignoruojant moterų valią, buvo savaime suprantamas, nekvestionuotinas dalykas. Panaši pasakojimo forma matoma ir E. Malūko romanuose – vyras ignoruoja bet kokias moralės normas. Pats istorijos pasakotojas tarsi pateisina prievartą, kaltindamas ir pačias moteris: „kiekvienas, kuris žvilgsniu nurenginėja mo-

22 E. Malūkas, *Juodieji želmenys*, 1993, p. 123.

23 E. Malūkas, *Šiuokšlynų žmonės*, p. 119.

24 E. Malūkas, *Juodieji želmenys*, p. 225.

25 E. Kalėda, 2008, p. 391.

teris, sugeba suuoti palaimintąjį moters kvapą, vaizduotėje piešia šlaunų linijas, krūtų apvalumą, tiesiog fiziškai, iki saldumo jaučia jų minkštumą, švelnumą, net skonį... jau yra potencialus prievartautojas. Kiekvienas! Kiekviena moteris, kuri vos pirmą kartą paima į rankas lūpdažį, iki gašlumo patrupina sijoną, šiek tiek praveria krūtų išsišakojimą – jau yra potenciali auka. Kiekviena! Jūs galvojate, kad veido makijažas, auskarai, žibantys papuošalai – tik tam, kad gražu? [...] Tik vyrui ir niekam kitam kuriamas šis grožis!²⁶ Romanuose laikomasi to meto Lietuvoje įsitvirtinusios sampratos, kad moters sakomas „ne“ iš tikrųjų reiškia „taip“. Toks požiūris atpažįstamas ne tik literatūros lauke, bet ir reklamoje, žiniasklaidoje.

Lietuvos ekonominio gyvenimo vaizdiniai: geroji ir išvirkščioji kapitalizmo pusė

1990 m. prasidėjęs ir dešimtmetį trukęs naujų verslų vėjus, tapęs vienu žmonių praturtėjimo priežastimi, kitus pasmerkė žlugti. Anot Rimanto Kmitos, „skaičiai sako, kad 1990 m. Lietuvoje įsteigta 11 tūkst. įmonių, 1991 m. – beveik 40 tūkst., 1992 m. – 34 tūkst., 1993 m. – per 25 tūkst.“²⁷. Didelis visuomenės įsitraukimas į ekonomikos kūrimą atspindėjo populiariosios literatūros kūriniuose, tiesa, skirtingais būdais. Šiuos procesus reflektuoja trys iš keturių tyrime analizuojamų autorių: I. Buivydaitė, E. Malūkas, E. Kalėda.

Nuo stokos prie turto: gerėjantis gyvenimas

I. Buivydaitės romanuose

Irenos Buivydaitės pasakojimuose dažnai atsiranda veikėjų, kurie bando įsitvirtinti rinkoje. Pasirinkimas vaizduoti verslininkų gyvenimo fragmentus rodo autorės siekį sukurti tikrovės atpažinimo įspūdį. Pirmuosiuose romanuose sukurti veikėjų portretai, su kuriais lengva susitapatinti paprastam skaitytojui. Pinigų stokos motyvas ypač jaučiamas ŠBM ir LNM kūriniuose: „tik dabar, kai visur matau daugybę elgetų, prašančių išmaldos, ar girdžiu, kaip žmonės skaičiuoja centus ir svarsto, ką geriau nusipirkti – batoną ir pieno ar pakelį varškės, aš pagalvoju, ačiū Dievui, dar nevalgstu“²⁸. Šiuos veikėjus galima priskirti prie vidurinėsios klasės. Kartu jų gyvenimas perteikia ir ekonominės stabilizacijos laikotarpį Lietuvoje. Ekonomistai pažymi, kad situacija šalyje dešimtmetį buvo nestabili: 1991–1993 m. žymus ekonominis nuosmukis, 1994–1998 m. ekonomikos stabilizavimasis ir gan spartus atsigavimas, 1998–2000 m. staigus nuosmukis ir lėtas atsigavimas²⁹.

26 E. Malūkas, *Juodieji želmenys*, p. 161.

27 R. Kmita, 2019, p. 45.

28 I. Buivydaitė, *Šimtas baltų „Mercedesų“*, 1995, p. 68.

29 J. Bivainis, 2001, p. 8.

Vėlesniuose romanuose (1998–1999) siužetas keičiasi: pagrindiniais veikėjais tampa pinigų neskaičiuojantys asmenys. Kūriniuose veikėjai pradeda keliauti po Vakarų Europos šalis ar Jungtines Amerikos Valstijas. Reikia pažymėti, kad būtent ekonomikos krizės metu aprašomi veikėjai gyvena materialiai geriausiai. Vera Dunham, nagrinėdama sovietinės literatūros aspektus, pažymėjo, kad populiarioji literatūra prastesnėmis sąlygomis gyvenusiems žmonės tapo pramoga, nes suteikė galimybę pamatyti, kaip gyvena aukštesnio rango vadovai³⁰. Panašų pastebėjimą galbūt galima pritaikyti ir Irenos Buivydaitės sprendimui rašyti apie turtingus visuomenės dalyvius. Tiriamuoju laikotarpiu didelio populiarumo sulaukė ne tik turtingųjų gyvenimą aprašančios knygos, bet ir per televiziją rodomos muilo operos, pavyzdžiui, „Santa Barbara“, kuri jau tapo 1990–2000 m. kartos simboliu.

Nelegali Lietuva: tamsioji ekonomikos pusė

E. Malūko romanuose

E. Malūkas skaitytojui pateikia kontekstą, kuris primena istorinį pasakojimą, pavyzdžiui, romane „Šiukšlynų žmonės“ rašoma: „Po Nepriklausomybės atkūrimo Lietuvos ekonomika vis smuko ir smuko. [...] Sparčiai gausėjo bedarbių, badaujančių žmonių, ir nauja banga elgetų plūstelėjo į šiukšlynus.“³¹ Tokia padėtis akcentuojama visame romane. Galiausiai yra kvestionuojamas visas valstybės aparatas – politikai, valstybės tarnautojai. Sukuriamas vaizdas, kad to meto Lietuvoje kiekvienas siekė tik savo gerovės, žmonės buvo palikti be jokios sistemos, viską valdė materialiniai interesai.

Galima daryti prielaidą, kad sovietmečiu susiklosčiusi ydinga sistema negalėjo taip greitai pakeisti žmonių mentaliteto. Tai patvirtina ir Jolanta Palidauskaitė, jos teigimu, nepastovi ekonominė situacija pirmaisiais nepriklausomybės metais, menki atlyginimai skatino valstybinio sektoriaus darbuotojus gerinti savo finansinę padėtį imant kyšius mainais į greitesnį paslaugos suteikimą. Taip pat kyšiai buvo mokami ir tuo atveju, kai buvo siekiama išvengti teisinės atsakomybės už padarytą nusikaltimą³². Taigi patys žmonės skatino korupciją ir kyšininkavimą, tačiau sykiu būtent dėl to nepasitikėjo valstybės tarnautojais. Visuomenės požiūrį į korupcijos mastus rodo ir atliktos apklausos: „net 49 proc. gyventojų 1994 m. manė, kad išaugo politinės korupcijos mastai, ir 61 proc. – kad ekonominės korupcijos mastai“³³. Natūraliai iš sunkių ekonominių sąlygų kylantis reiškiny – kriminalinis gyvenimas, kuris apima labai daug sričių. Aurelijus Gutauskas teigia: „analizuodamas organizuoto nusikalstamumo plėtrą Lietuvoje galėčiau išskirti du pagrindinius jo raidos etapus. Pirmąjį etapą siečiau su laikotarpiu nuo 1990 m. pradžios iki 1995 m., o po 1995 metų, manau, Lietuvoje organizuotas nusikalstamumas išgyve-

30 V. Dunham, 1990, p. 26.

31 E. Malūkas, *Šiukšlynų žmonės*, 1995, p. 27.

32 J. Palidauskaitė, 2006, p. 65.

33 Ten pat, p. 66.

no naują savo raidos etapą³⁴. Pirmuoju etapu dominavo vagystės, smurtiniai nusikaltimai, žmogžudystės. Dėl chaoso valstybės viduje, permainų buvo sunku priimti optimalų sprendimą, kaip sustabdyti kylančių nusikaltimų skaičių. Baudžiamajame kodekse ir įstatymuose buvo trūkumų, kuriuos grupuočių vadovai galėjo išnaudoti savo naudai.

Dažniausiai vienoje knygoje yra sudedami visi nusikalstamumo etapai: vagystės, dokumentų klastojimas, prostitucija. Dėl to kuriamas nelegalios, tamsios Lietuvos vaizdinys tampa atgrasus. E. Kalėda pasirenka brutalesnį vaizdavimo stilių – kovos tarp gaujų, žmogžudystės. E. Malūko Lietuvoje nusikaltėliai veikia lengvai išsisukdami nuo bausmių, neveikiami jokios baimės, o E. Kalėdos veikėjai yra baudžiami įstatymo, atlieka bausmę kalėjimuose ir galvoja apie galimą riziką. Dar vienas esminis skirtumas – E. Malūko veikėjai į nusikalstamas grupes patenka patys, iki galo nesuprasdami, kur įsitraukia, dėl to privalo dirbti hierarchijos viršuje esantiems vadams. E. Kalėda pateikia kitokią perspektyvą – veikėjai yra nusikalstamų grupių vadai, kurie ir suformuoja gaujas. Taip skaitytojai pradeda simpatizuoti veikėjams: nors jie ir daro nusikaltimus, norisi juos pateisinti geresnio gyvenimo siekiu. Taip sukuriama Lietuvos vaizdinys, kad nusikalstamos grupės egzistuoja, tačiau jų veikimas yra neišvengiamas, ir taip toks gyvenimo būdas normalizuojamas.

Vienas iš atkurtos Lietuvos prioritetų buvo valstybinį turtą perleisti į žmonių rankas. Anot Vytauto Navicko, „Lietuvoje galima skirti du valstybės turto privatizavimo etapus: pirmasis – kai valstybės turtas buvo privatizuotas už investicinius čekius ar kitokias tikslines valstybės išmokas (1991–1995 m.), antrasis – kai turtas privatizuojamas už tikrus pinigus.“³⁵ Prasidėjusi privatizacija buvo palanki žmonėms, kurie buvo finansiškai raštingi ir turėjo supratimą apie galimas perspektyvas, tačiau eiliniam žmogui suvokti privatizacijos peripetijas buvo sudėtinga užduotis. Apsukriems žmonėms susiklostė palanki terpė gauti daugiau naudos: privatizuoti valstybės turtą už investicinius čekius. Asmenys, kurie nežinojo, kaip juos panaudoti, sutiko savuosius parduoti. Šis pasinaudojimas glaudžiai susijęs ir su nusikalstamomis grupėmis, kurios, sukaupusios pinigų iš verslininkų prievartos, galėjo privatizacijos metu investuoti ir taip legalizuoti sukauptą kapitalą³⁶.

E. Kalėdos kuriamame Lietuvos vaizdinyje privatizacija suprasta kaip vienas iš būdų pasinaudoti susidariusiomis spragomis dalijant valstybės turtą ir tuo pačiu užsitikrinti geras materialias gyvenimo sąlygas. Tiesa, veikėjai supranta šio etapo laikinumą. Tokią autoriaus kuriamą sampratą galėjo paveikti tai, kad rašytojas apie tuos įvykius rašo iš laiko nuotolio – romanai išleisti pasibaigus pirmam privatizacijos etapui. Rašyti apie tai galėjo būti autoriaus savita valdančiųjų kritika. Taigi formuojama nuostata, esą sistema

34 A. Gutauskas, 2003, p. 7.

35 V. Navickas, 1999, p. 10.

36 L. Šadžius, 2004, p. 10.

pati kalta dėl susidariusios situacijos, kuomet nusikalstamos grupės pradėjo valdyti dalį stambių įmonių.

Skaitant tris autorius, XX a. dešimtojo dešimtmečio Lietuva tarsi skyla į dvi dalis: Irena Buivydaite aprašo legalų verslą, o E. Malūkas ir E. Kalėda – atskleidžia priešingą, šešėlinę, tamsiąją jo pusę.

Socialinės kaitos refleksija

XX a. dešimtajame dešimtmetyje keitėsi ne tik politinė ir ekonominė santvarka, bet ir privatus žmonių gyvenimas. Išnykusi cenzūra, laisvos valstybės sienos, informacijos pasiekimo galimybės keitė žmonių suvokimą apie pačius save ir pasaulį. Anot Tomo Vaisetos, tai „prasidėjęs intensyvios (savi)refleksijos laikotarpis, kai apie tai, kas jau buvo senokai užsimezgę ar įsitvirtinę kaip kasdienybės faktai, pradėta viešai kalbėti, svarstyti, ginčyti ir reikalauti pakeisti arba atšaukti“³⁷. Su pokyčiais, kūrusiais nesaugumo, netikrumo atmosferą, bandyta tvarkytis įvairiais būdais: vieni suskubo pažinti kitas kultūras ar ieškoti geresnio gyvenimo svetur, kiti atramos griūvančių vertybių pasaulyje ieškojo religijoje ar jungdamiesi į sektas, o tretiesiems susitaikyti su pasikeitusia santvarka, kurioje jie pasijuto izoliuoti ir nesuprasti, buvo per sunku. Šiame darbe nagrinėjami rašytojai bandė reflektuoti visuomenės procesus, pareikšti savo nuomonę apie pasikeitusį pasaulį.

Pasikeitusios mobilumo galimybės: kelionės ir emigracija

Irena Buivydaite savo romanuose (IS, LTN) pastebėjo ir aprašė keliones, emigraciją. Emigracija vaizduojama kaip pelninga, materialiai praturtinanti išeitis, tačiau skurdinanti dvasiškai. Galiausiai prieinama prie išvados, kad gimtoji šalis – Lietuva, nepaisant jos atsilikimo nuo Vakarų, yra geriausia vieta gyventi. Ryškus kelionių momentas išryškėja ir J. Ivanauskaitės knygoje „Agnijos magija“. Kitaip negu I. Buivydaite, J. Ivanauskaitė Lietuvos neromantizuoja. Lietuva autorės romanuose išryškėja tamsiomis spalvomis, Vilnius vaizduojamas kaip miręs miestas („Man rodės, kad Vilnius nė pats savęs niekad tokio nematė ir ne apmirė iš liūdno nuostabos, o numirė iš tylaus, nebeapgaidomo nusivylimo.“³⁸).

Rytai yra neatsiejama J. Ivanauskaitės kūrybos ir asmenybės dalis, tad ir šiame straipsnyje būtina į tai atkreipti dėmesį, nors Rytų tematika išplėtojama tik tiek, kiek ji atsiskleidžia romane „Agnijos magija“. Rytuose patiriamas laisvėjimas, tai, kas blogai Lietuvoje, – gerai Rytuose. Paradoksalu, kad sava Lietuva tampa svetima, o tolimieji Rytai – savais. Knygoje nėra detalizuojama, dėl kokių priežasčių Lietuvoje vyrauja tokios niūrios nuotaikos. Galima daryti prielaidą, kad po Sąjūdžio mitingų praėjusios euforijos, laisvės

37 T. Vaiseta, 2019, p. 160.

38 J. Ivanauskaitė, *Agnijos magija*, 1995, p. 64.

išsikovojo prasidėjęs sudėtingas laikotarpis ir galėjo lemti niūrius Lietuvos vaizdinius. Dėl visų šių aspektų emigracija matoma kaip išeitis. Toks stiprus Rytų romantizavimas būdingas ne tik J. Ivanauskaitės kuriamoms veikėjoms, bet ir pačiai autorės asmenybei: „anot pačios Jurgos, į Rytus ji vyko „ieškoti pati savęs“ ir norėjo rasti visiškai naują, tyrą, nesuterštą erdvę, kurioje galėtų pradėti visiškai naują gyvenimą“³⁹.

Atomizuota visuomenė

Tęsiant vidinę žmogaus jausenos temą reikia pažymėti, kad I. Buivydaite neskyrė dėmesio individo būsenos grupėje supratimui. Tuo tarpu E. Kalėda, E. Malūkas ir J. Ivanauskaitė daug dėmesio skiria žmogaus ir visuomenės santykiui atskleisti. Susvetimėjusios visuomenės reiškinys dažniau priskiriamas sovietinei sistemai. Totalitarizmo mokyklos atstovai teigia, kad anuomet visuomenė buvo atomizuota, žmonių santykiai pagrįsti nepasitikėjimu ir dėl to nevisaverčiai. Psichologė Danutė Gailienė taip pat papildo šį naratyvą, analizuodama visuomenės traumas, kurių atsirado dėl XX a. įvykių Lietuvoje. D. Gailienė teigia: „sistemos nenormalumas pasireiškė tuo, kad režimas pamynė prigimtinę žmogaus laisvę, atsakomybę, laisvo apsisprendimo teisę, uždraudė savanoriškai įsijungti į bendruomenės gyvenimą ir ginti jos interesus“⁴⁰. Suardyti žmonių bendravimo ryšiai ir patirta trauma savaimė negalėjo atsikurti tik dėl pasikeitusios santvarkos. Todėl net ir Lietuvai paskelbus nepriklausomybę, žmonių susvetimėjimas, apatija aplinkiniams išliko. E. Malūko kuriamoje tikrovėje visuomenė yra atomizuota, kiekvienas kovoja dėl savo būvio ir abejingas kitam, ypač kai žmogus atsidūręs visuomenės paraštėse, pavyzdžiui, šiukšlyno žmogus. Rašydamas apie tai jis bando moralizuoti, rodyti visuomenės ydas.

E. Kalėda plėtoja E. Malūko kuriamą atomizuotos visuomenės vaizdinį. Tai sufleruoja ir patys knygų pavadinimai – „Nemylimi“ ir „Svetimi“. Visuomenė įbauginta nusikalstamų grupių, pačių jų viduje taip pat jaučiamas nepasitikėjimas vienu kitais dėl potencialių išdavysčių.

Homoseksualių žmonių vaizdiniai

Laisvėjanti šalis suteikė terpę atsiskleisti ir patiems piliečiams. E. Malūko ir E. Kalėdos kūryboje atsiranda homoseksualių žmonių vaizdinys. Sovietmečiu homoseksualumas buvo suprantamas kaip liga, kurią reikia gydyti, ir nusikaltimas, už kurį reikia bausti. Dėl to didžioji dalis šios bendruomenės viešai savęs neidentifikavo kaip homoseksualių, ir taip likdavo nepastebėta plačiosios visuomenės. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, žodžio laisvę, atsiradus galimybei išreikšti savo tapatybę, apie homoseksualumą pradėta

39 A. Andrijauskas, „Rytų pasaulio bekraštybė“, in: *Jurga: atsiminimai, pokalbiai, laišakai*, sud. D. Zelčiūtė. Vilnius, 2008, p. 66.

40 D. Gailienė, 2008, p. 178.

kalbėti garsiai ir viešai⁴¹. Vis dėlto, kaip pastebi Artūras Tereškinas, „[...] nepriklausoma Lietuva paveldėjo sovietų išankstinį nusistatymą homoseksualumo atžvilgiu“⁴². E. Malūko romane plėtojamas homoseksualaus žmogaus kaip ligonio motyvas ar net naratyvas. Kuriamame E. Malūko Lietuvos vaizdinyje homoseksualūs žmonės vis dar yra visuomenės paraštėse, į juos žiūrima kaip į virusą platinančius individus.

E. Kalėdos, kaip ir E. Malūko, knygoje homofobija išryškėja menkinančiu homoseksualių žmonių vaizdiniu. Kito vyro pavadinimas gėjumi suprantamas kaip patyčios ir žeminimas. Tas pats vaizdiny, figūruojantis abiejų autorių kūrinuose, galėjo rodyti ir pačių autorių norą įteigti, kad garsiai pradedantys kalbėti homoseksualūs žmonės neturi būti toleruojami, o menkinantys jų vaizdiniai galėjo būti autorių siekis, jų supratimu, ginti „tikro vyriškumo“ sampratą.

Alternatyvūs tikėjimai: kuo tiki E. Malūko ir J. Ivanauskaitės kuriami veikėjai?

Laisvoje šalyje piliečiai galėjo išreikšti ne tik savo seksualinę orientaciją, bet ir tikėjimą. Alternatyvūs religiniai judėjimai pradeda rasti vėlyvuoją sovietmečiu, o suklesėti nepriklausomybės pradžioje. Pradedama viešai tikėti į velnią, mistines jėgas, dvasias, energiją. Tikėjimas atsiranda ne tik dėl įgalintos laisvės, tai ir atsakas į sistemos pokyčius, kai sutrinka įprasto gyvenimo ritmas, keičiasi vertybės. Tikėjimas tampa savita atrama žmogui, kuris jaučiasi nesaugiai kintamoje visuomenėje. Tikėjimas įvairiais būreiais, ekstrasensais, parapsichologais taip pat galėjo padėti išvengti akistatos su realybe, kuri ne visada buvo komfortiška. Kaip jau pažymėta, E. Malūkas bando vaizduoti žmones, kurie neatitinka vyraujančių normų. Pavyzdžiui, kūrinuose „Šiukšlynų žmonės“ ir „Juodieji želmenys“ kartojasi sektų, slaptų susibūrimų elementai. Sektos, kurios pagrindžia konspiracinių teorijų kuriamą pasakojimą, vaizduojamos kaip slapti išskirtinio elito susitikimai. Stiprinamas naratyvas, kad žmogus yra neatsakingas už vykstančius procesus, dėl to jis nieko negali pakeisti. Reikia pažymėti, kad mistiškumo elementai, alternatyvūs tikėjimai ar dvasios kartojasi daugelyje E. Malūko romanų.

Mistiškumo, dvasingumo elementų J. Ivanauskaitės kuriamame Lietuvos vaizdinyje randame antroje jos knygoje – „Agnijos magija“. Jau pats pavadinimas sufleruoja apie knygos metafizines temas. Kūrinio pagrindinė veikėja religijoje, mistinėse burtų knygoje ieško savęs, atsakymų į kylančius gyvenimo klausimus. Visi kūryboje atsirandantys dvasiniai, mistiniai elementai visų pirma gali būti pačios autorės gyvenamosios aplinkos įtaka, kita vertus, Lietuvai atkūrus nepriklausomybę atsirado reikiamybė rasti savo tapatybę, dėl to imamas įvairių būdų ją kurti. Autorė siūlo išsilaisvinti iš egzistuojančių visuomenės normų ir bandyti rasti savo gyvenimo kelią. Toks noras galėjo būti supran-

41 S. Česienė, 2006, p. 120.

42 A. Tereškinas, 2002, p. 34.

tamas, nes to laiko Lietuvos visuomenė stagnavo, buvo itin konservatyvi ir turėjo didelę pokyčių baimę.

Išvados

XX a. dešmtuoju dešimtmečiu pastebima tendencija rašyti apie šeimos santykius, nusikalstamų grupių veiklą, tikėjimus ir keliones ar emigraciją. Nors autoriai rašo grožinę literatūrą, kas tarsi jiems suteikia galimybę atsiriboti nuo kūrinuose diegiamų idėjų ir maskuoti savo įsitikinimus, tačiau pasikartojantys motyvai leidžia išvelgti rašytojų pagrindines vertybes ir požiūrį į tam tikrus dalykus. Irena Buivydaite nuolat pabrėžia „tradicinės“ šeimos svarbą ir moters buvimą „moteriška“, neperimdama feministinių idėjų. E. Malūkui viena iš pagrindinių vertybių taip pat yra šeima, kurioje moterys ir vyrai turi „tradicinius“ vaidmenis – vyras išlaiko šeimą, moteris augina vaikus. Daug dėmesio autorius skiria ir susvetimėjimo problemai – jis siekia artimų ryšių, bendravimo tarp žmonių, pabrėžia bendruomenės svarbą. Tačiau šalia to atsiranda ir kitas svarbus dalykas – alternatyvi religija: tikėjimas bioenergetika, astrologija. E. Kalėda – kiek sudėtingiau vertinti, nes jo romanuose neatsiranda jokių aiškių vertybių, kuriomis žmogus turėtų vadovautis. J. Ivanauskaitės pagrindinė tema – savos tapatybės paieškos. Romane „Agnijos magija“ išryškėja ir kelionių į Rytus tema, kuri autorei buvo ir svarbi identiteto dalis.

Dauguma analizuojamų autorių reaguoja į visuomenės nuotaikas, reflektuoja vykstančius procesus, bando prisitaikyti prie daugelio nuomonės (pvz., nepasitenkinimas ir nusivylimas politikais, prastos ekonominės sąlygos), tačiau kartais pateikia alternatyvią realybę – I. Buivydaite romanuose ekonomikos nuosmukio laikais vaizduojamas prabangus gyvenimas, taip pat I. Buivydaite ir E. Malūko romanuose palaikoma „tradicinės“ šeimos samprata. Tikrovei prieštaravę vaizdiniai taip pat labai svarbūs, nes jie leidžia suprasti, kokioms visuomenės transformacijoms buvo priešinamasi, kas galėjo nepatikti daliai žmonių, kokios vertybės kito.

Daugiausia Lietuvos refleksijų transformacijų laikotarpiu galima rasti E. Malūko ir E. Kalėdos knygose – ten, kur dominavo nusikalstamo pasaulio ir ekonomikos temos. I. Buivydaite romanuose dėmesio skiriama nepriklausomybės pasekmėms ir nesunku identifikuoti rašomą laiką. Tuo tarpu J. Ivanauskaitė mažiausiai reflektuoja išorėje vykstančius procesus, jos romanuose istorinis veiksmo laikas neretai nėra aiškiai identifikuojamas.

Bibliografija

- Bėčiūtė K., 2021 – Kotryna Bėčiūtė, „Laisvė vaikšto nuoga: Vizualiosios kultūros seksualizacija 1988–2006“, in: *Naujasis Židinys – Aidai*, 2021, nr. 7, p. 12–20.
- Bivainis J., 2001 – Juozas Bivainis, „Lyginamieji Lietuvos ekonomikos raidos vertinimai“, in: *Ekonomika*. Vilnius, 2001, 54, p. 7–20.

- Cibarauskė V., 2022 – Virginija Cibarauskė, „Ragana ir lietus, arba Ko geidė J. Ivanauskaitės moterys“, in: *Literatūra ir menas*, 2022, nr. 13 [prieiga internetu], in: <https://literaturairmenas.lt/literatura/virginija-cibarauske-ragana-ir-lietus-arba-ko-geide-j-ivanauskaites-moterys> [2023-10-15].
- Česienė S., 2006 – Sigita Česienė, *Homoseksualūs žmonės viešose ir privačiose erdvėse: socialistinis ir posocialistinis. Lietuvos kontekstas*. Magistro tezės. Kaunas, 2006.
- Daugirdaitė S., 1993 – Solveiga Daugirdaitė, „Raganos, vyrai ir kiti“, in: *Metai*, 1993, Nr. 10, [prieiga internetu], in: <https://www.zurnalasmetai.lt/?p=16101>, [2023-09-10].
- Dunham V., 1990 – Vera Dunham, *In Stalin's time: Middleclass Values in Soviet Fiction*. Duke University Press Books, 1990.
- Gailienė D., 2008 – Danutė Gailienė, *Ką jie mums padarė*. Vilnius, 2008.
- Gruodis K., 1995 – Karla Gruodis, *Feminizmo ekskursai: Moters samprata nuo antikos iki postmodernizmo*. Vilnius, 1995.
- Gutauskas A., 2003 – Aurelijus Gutauskas, „Organizuotas nusikalstamumas Lietuvoje: faktinė padėtis ir teisėsaugos institucijų praktika“, in: *Jurisprudencija*, 2003, t. 49, nr. 41, p. 5–18.
- Jakonytė L., 2005 – Loreta Jakonytė, *Rašytojo socialumas: lietuvių rašytojų savivoka XX amžiaus 10 -ajame dešimtmetyje*. Vilnius, 2005.
- Jankauskaitė M., 2004 – Margarita Jankauskaitė, „Motery (ne)reprezentacija masinės kultūros vaizdiniuose“, in: *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 2004, nr. 3, p. 52–64.
- Lukšytė J., 2006 – Jolita Lukšytė, „Postmodernizmo ir feminizmo diskursas Jurgos Ivanauskaitės romanuose“, in: *Acta humanitarica universitatis Saulesnis*, 2006, t. 1, p. 263–275.
- Maslauskaitė A., 2004 – Aušra Maslauskaitė, *Meilė ir santuoka pokyčių Lietuvoje*. Vilnius, 2004.
- Mitrikas A. A., 2000 – Alfonsas Algimantas Mitrikas, „Šeimos vertybių pokyčiai pastaruosiu dešimtmečiu“, in: *Filosofija. Sociologija*, 2000, nr. 4, p. 66–73.
- Norkus Z., 2014 – Zenonas Norkus, *Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai*. Vilnius, 2014.
- Kmita R., 2019 – Rimantas Kmita, „Bazė – mūsų!“, in: *Rūšių atsiradimas. 90-ųjų DNR: parodos katalogas*, sud. D. Butkienė, V. Jauniškis, M. Survilaitė. Vilnius, 2019, p. 43–51.
- Stankūnienė V., 2003 – Vladislava Stankūnienė, „Lietuvos demografinis nuosmukis XX a. pabaigoje: demografinės pusiausvyros praradimas, krizė ar šokas?“, in: *Filosofija. Sociologija*, 2003, Nr. 2, p. 44–50.
- Šabajevaitė L., 1999 – Lidija Šabajevaitė, *Lietuvos socialinė transformacija 1990–1997 metais*. Vilnius, 1999.
- Šadžius L., 2004 – Linas Šadžius, „Lietuvos komercinių bankų ekstensyvi plėtra ir griūtis (1991 – 1996)“, in: *Pinigų studijos*, 2004, nr. 4, p. 5–30.
- Vaiseta T., 2019 – Tomas Vaiseta, „Išsilaisvinę per pilnatį“, in: *Rūšių atsiradimas. 90-ųjų DNR: parodos katalogas*, sud. D. Butkienė, V. Jauniškis, M. Survilaitė. Vilnius, 2019, p. 157–165.